

מלמדו תורה שבכתב ביום. ואין "פושט בינו לבין עצמו" אלא החלק הראשון של תורה שבעל פה, וחלק אחד ממנה, שהוא בדרך של דושיח בין הרב לתלמיד, בנגוד לתורה שבכתב שהיא בדרך של "הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב".³⁰ לכך אמרו על הכתוב: "ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו",³¹ "אמר רבי שמעון בן לקיש: אדם שלמדו רבו את התורה, עד שלא למדו היה הרב לומד ותלמידו עונה אחריו, משלמדו - אומר לו רבי: נאמר אני ואתה, כך שלמד משה את התורה אמר לו הקב"ה: בא ונאמרה אני ואתה, שנאמר: ככלותו לדבר אתו",³² וכך אמרו: "אמר רבי ינאי: אילו ניתנה התורה חתוכה, לא היתה לרגל עמידה. מה טעם, וידבר ה' אל משה, אמר לפניו: רבוננו של עולם, הודיעני, היאך היא ההלכה" וכו'.³³ והוא שאמרו: "כתוב אחד אומר: ואשב בהר,³⁴ וכתוב אחד אומר: ואנכי עמדתי בהר,³⁵ אמר רב: עומד ולומד, יושב ושונה",³⁶ וכך אמרו: "מניין היה משה יודע כמה ימים עשה... אמור מעתה בשעה שמדבר עמו היה עומד, ובשעה שמסתלק ממנו היה יושב ושונה מה שלמד... בשעה שהיה מדבר עמו היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיה אומר לו: למוד תורתך היה יודע שהוא לילה".³⁷

ד.

העולה מן הדברים שהתייחסות תורה שבכתב ליום ותורה שבעל פה ללילה יש לה מקום בדברי החכמים בדרשותיהם, ועל פיהם יש לראות קביעת גורי האריז"ל בזה מושרשים בדברי החכמים. והם הדברים שהרחיד"א הביא בברכי יוסף בעניין זה.

ויש לציין שעצם לימוד תורה בלילה סמכו החכמים לכתוב: "קומי רוני בלילה... נוכח פני ה'",³⁸ שכן אמרו: "תנא רבי חייא: כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו, שנאמר: קומי רוני בלילה... נוכח פני ה'",³⁹ ואמרו: "אין רינה של תורה אלא בלילה, שנאמר קומי רוני בלילה",⁴⁰ וכן ברמב"ם,⁴¹ ובטור,⁴² ובתרגום לכתוב זה: "קומי כנישתא דישראל, עסוקי במשנה בליליא".

הדבר הובא להלכה כאמור בברכי יוסף, וגם באחרונים לשו"ע,⁴³ ובפמ"ג כתב: "וראוי לשלש בלילה כמו ביום, מקרא ומשנה וגמרא",⁴⁴ ויש שהוכיחו ממשמעות דבריו: "דיכול לקרוא מקרא",⁴⁵ אולם יש מקום לומר שהפמ"ג לא התכווין לסדר הרמב"ם,⁴⁶ וכן דעת המחבר בשו"ע: חייב אדם לשלש למודו שליש בתורה שבכתב דהיינו הארבעה ועשרים, שליש במשנה דהיינו תורה שבעל פה ופירוש תורה שבכתב בכלל זה, שליש בתלמוד"

30. עי' ב"ב טו, א. ומנחות ל, א, ורש"י ותוס' שם.	39. תמיד לב, ב.
וכבר דנו בזה.	40. ויק"ר יט, א, ובמקבילות.
31. שמות לא, יח.	41. תלמוד תורה א, יג.
32. תנחומא תשא טו, ובמקבילות.	42. טור יו"ד, רמו.
33. ירוש' סנהדרין ד, ב.	43. באה"ט או"ח רטח סק"ב, וא"ר שם, ושע"ת או"ח רפד, סק"א.
34. דברים ט, ט.	44. במ"ז רלח, א. דברי הפמ"ג נרשמו במ"ז, אולם הם מוסבים על דברי השו"ע, וכן בסי' רלז וסי' רלט.
35. שם י, י.	45. עי' במשנ"ב רלח, בשער הציון אות א.
36. מגילה כא, א, וכבר דנו הרבה בלשון החכמים עמידה ושיבה לגבי תלמוד תורה.	46. תלמוד תורה א, יב.
37. שמו"ר מז, ה.	
38. איכה ב, יט.	

הרב עמיהוד יצחק מאיר לוין

נתניה

על צורת שני לוחות הברית

תוכן הענינים

- (א) טרעור על צורה מעוגלת
 (ב) מקור תלמודי לצורה מרובעת
 (ג) רמזים נוספים לריבוע הלוחות
 (ד) פירוכות אפשריות ותשובה בצידין.

(א) ערעור על צורה מעוגלת

זה זמן לא כביר נשמע הקול כי יצאו גדולים וטובים לערער על צורת לוחות הברית כפי שנהוג לפסלם ולציירם בבתי כנסיות ובספרים. כדבר שבשיגרה מעגלים את ראשי הלוחות כאילו הוּו כך במקורם. ועל זה יצאו חוצץ בהוכיחם כי לוחות הברית שניתנו למשה בסיני מרובעות היו!

לראשונה התפרסמו דברים בכתב בבטאון בימ"ד גבוה לתלמוד והוראה בנגב – "ניצני הנגב" מס. 4 (מנחם אב, תשל"ז) בעמ' 34 ע"י רבה הראשי של באר שבע הרב אליהו בן אשר העיר בשנים. (א) על עצם הצבת הלוחות בביה"כ מעל ארון הקודש שהרי באו"ח סימן א' סעיף ה' כתב הרמ"א שאין לומר עשרת הדיברות בציבור וכתב המג"א בסק"ט שהוא "מפני המינים שאומרים אין תורה אלא זו ובפרט בזמנינו. ולכן אין כותבין אותו על קונטרס המיוחד לציבור". (ב) לוחות מעוגלות אינן תואמות את המוכח בפשטות מהגמ' בב"ב י"ד ע"א דאיתא שם "והלוחות ארכן ששה ורחבן ששה ומונחות כנגד אורכו של ארון", ומשמע שהיו מרובעות. הוא הוסיף וכתב "אך בלי להאריך חובתי להעיר שדבר זה נטע זר בכרם ישראל,

וכו',⁴⁷ אלא כדעת הרמ"א: "שכתלמוד בבלי שהוא כלול במקרא במשנה וגמרא אדם יוצא ידי חובתו בשביל הכל",⁴⁸ והרי מפורש שפירוש התורה שבכתב בכלל זה, והפמ"ג מתכווין למי שלומד מקרא עם פירוש, והיינו תורה שבעל פה, ולשון הפמ"ג בהקדמתו: "שילמוד הגמרא עם תנ"ך וספרי הפוסקים",⁴⁹ וגם מתאונן: "ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומברג, מוגהים עם התרגום והפירושים גדולים מחז"ל המאירים לנו עיניים" וכו',⁵⁰ וישנה משמעות שמתכוון למקרא ופירוש, ואמנם המקובל ר' שבתי ראשקוור בסידורו כתב במפורש: "אין ללמוד מקרא בלילה בלי פירושה",⁵¹ ובוודאי כוונתו לדברי המחבר שהובאו שפירוש תורה שבכתב הוא בכלל תורה שבעל פה.

49. לשו"ע או"ח בהתחלה.

50. שם באגרת ראשונה ד"ה ומה שאמרת.

51. בסדר ק"ש שעל המטה.

47. שו"ע יו"ד רמז ד.

48. שם. בעניין דברים שבכתב לומר בעל פה

בתפילות כבר דנו.

והנוצרים והאומנים הגדולים שלהם [כגון מיכאל אנג'לו ורמבראנדט] הם שציירו את הלוחות העגולות ולא כדאי להאריך בדברים. ע"כ הצורה בודאי לא רק שלא רצויה אלא אדרבא יותר טוב לא לעשותם, וכבר התרעתי ע"ז במקום אחר והצבעתי על המחזור ליפסיא שזכיתי להוציא לאור עם ציורים ותמונות מימי הביניים ושם מופיע לנכון שני לוחות מרובעים. כנראה אז עוד לא הושפעו מתמונות הנוצרים".

^{אוצר החכמה}

ב) המקור התלמודי לצורת הלוחות המרובעים

כתיבור וניצוק לדברים דלעיל פרש הרב יחזקאל סופר מבאר שבע מגילת ספר והו"ל עלון בשם "על חטא העיגול", בו כתב להוכיח כי יש לרבע את הלוחות. בעיקר התמקד על בירור ההוכחה מהגמ' בכבא בתרא י"ד. הן מתפיסת הלשון והן מתוכן הסוגיא ולהלן חלקים מדבריו: א) מסתימת הלשון "ארכן ששה ורחבן ששה" משמע שהיו מרובעות, והרוצים לדחוק שיש במשמעות הלשון הנ"ל גם "עיגול" (שהרי בסה"כ תופס קוטר ששה על ששה) עליהם להביא ראיה! שהרי לא מצינו בכל הש"ס דוגמא בה מצויינות מידות אורך ורחב סתם והכוונה: "עיגול" (ויש לזה השלכות הלכתיות לגבי ד"א על ד"א לענין רשותו של אדם וקנינו לגבי ד' רשויות לשבת (ועוד), האם הכוונה לד"א מרובעות או בעיגול?) ואדרבא מוכח מקרא (מלכים א' ז' כ"ג) שמציין מידות הים של שלמה "ויעש את הים... עשר באמה משפתו עד שפתו עגול סביב", ללמדך שבמקום שהכוונה לעיגול יש לציין זאת במפורש, דאל"כ היינו טועים שהמדובר בריבוע (הערת הרב כץ רבה של באר שבע) ב) ממשמעות תוכן כל הסוגיא נראה ניצולו המלא של כל טפח בארון, וזוהי הוכחה ניצחת לריבוע הלוחות דאי עגולות היו הרי קו העיגול היה מותר חלל ריק בארון, ולא מסתבר שהיו בו חלל לבטלה... וכפירש"י בב"ב שם ד"ה פירנסת ארון לאורכו: "כלומר מלאת כל חלל לאורכו ופירשת צרכי מידותיו", עכ"ל רש"י.

ג) רמזים נוספים על ריבוע הלוחות

א) בזהר – יתרו דף פ"ד איתא: א"ר יהודה והלחת כתיב, חד (= כתב חסר, ללא וא"ו הריבוי, משמע שהיה זה לוח אחד בלבד). תרי הוו ומתחזיין חד (= ותירצו שאמנם שניים היו, ברם נראים היו כאחד. וע"כ משום שהיו צמודים ורובעים) הא למדנו שלא היו עגולים שא"כ היו נראים כשניים, ופשוט!

ב) רבינו בחיי פרשת כי תשא פרק ל"א י"ח כתב וז"ל: "... וכן ראוי שתתבונן כי אעפ"י שהיו (= הלוחות) שווין בעצם גופם, האחד היה גדול במכתב (= בכמות הכתוב בו), וכן ראוי, כי מידת הדין (= הלוח השמאלי) מקבלת שפע והמשכה ממידת הרחמנים (= לוח ימיני) וכו', ודע כי הלוחות היו מרובעות ששה טפחים באורך וששה טפחים ברוחב... עם החשבון הזה היו חתומות הלוחות בחותמו של מלך בהיות בהם עשרת הדיברות (= אות יו"ד). תמשה בלוח זה וחמשה בלוח זה (= שתי פעמים ה"א). (= הוסף עליהם מידתם ששה = וא"ו, ונמצאו רמזים בהם יו"ד ה"א, וא"ו ה"א – שם הוי"ה), והבן זה.

ואם תשכיל עוד במידת הלוחות בין אורך ורוחב ועובי תמצא כי היה בכל לוח ולוח ק"ה טפחים (= מעוקבים שהם 6×6 אורך ורוחב 3 × עובי = 108 טפחים מעוקבים) והסימן בזה: "שם שם לו חק ומשפט". ובשני הלוחות יר"ו טפחים, עכ"ל. וזו הוכחה ברורה לריבוע הלוחות!

(ד) הפירכות האפשריות ותשובתן בצידן:

(א) על ההנחה שהארון היה "ממולא" בפועל ממש, ללא שום "חלל ריק" – יש מקשין: והא על כרחך היו בארון "טפחיים ריקים" לשיטת רבי מאיר שם,¹ כדי שלא יהא ספר-תורה – (שהיה מושכב לצידן של לוחות) – נכנס ויוצא כשהוא דחוק" [ראה ציור התך-על, מספר 1²] – כלומר, שיהא מקום לב' ידיים (טפחיים) להוציא, בשעת הצורך,² ספר התורה ממקומו, בנוח.³ ופשוט ששני הטפחים המיותרים הנ"ל היו דרושים רק בצד דרום – אורכו של ארון, מעל ומתחת לספר התורה – ולמה נמשכו הטפחיים הריקים לכלל אורכו של ארון? [ראה ציור הנ"ל – "חלל ריק"] והרי היו יכולים להרחיב כתלי הארון שכנגד ספר התורה בטפחיים, ולכווץ כתלי הארון שכנגד לוחות? **אלא** ודאי – דפשיטא ליה להש"ס שקירות הארון צריכים להיות בקו-ישר, ומאחר ובנקודה מסויימת, דרושה מידת הרוחב ומנוצלת, הרי ממשיכים בקו-ישר, ומתעלמים מחללים ריקים שנוצרו ב"דרך הילוכו" של הקו הישר והסימטרי...

וא"כ מקשים העולם – גם אם היו ה"לוחות – עגולות", אין החלל שנוצר מהעיגול [ציור הנ"ל – מספרים 3⁴-5] נחשב ל"חלל רחק", מאחר ובנקודת המרכז של קוטר "העיגול" – אורך הלוח תופס ברוחב הארון ששה טפחים – על כרחנו אנו ממשיכים ב"קו ישר" לכל אורכו של ארון ומתעלמים מהחללים שבדרך הילוכו, כנ"ל, – וא"כ מהי ההוכחה החותכת מתוכן הסוגיא שתכריחנו "לרבע" את הלוחות?.

ותשובת קושיא זו בצידה: מהדוגמא של "הטפחיים הריקים" לרבי מאיר (לצורך ספר התורה) ישנה אדרבא! ראייה לסתור קושייתם ולהבין הוכחתה הניצחת של צורת הריבוע: עצם הדבר שנשתיירו שני טפחים ריקים (1²) [מתוך שמונת טפחי חלל-הרוחב הפנימי, שרק ששה ממנו "נאכלו" ע"י הלוחות, ולא הצמידו את קירות האורך של הארון ללוחות בצמצום] – מנומק בסוגיה כנ"ל, כדי שיהא מקום להכניס יד (= טפח) מכאן ויד (= טפח) מכאן להוצאת ספר התורה. ומעתה – אם היו הלוחות "עגולות" (ובמידות של 6×6 הרי "חצי העיגול" אוכל 3 טפחים מאורך הלוח) א"כ צידו הימני של הלוח הימני ("אנכי") אינו צמוד לספר התורה בכל אורכו, ונשאר שם טפח מרווח – חלל. [הכוונה לחלל מס. 3 שבציור התך-על, ולא למס. 4⁵] שבו אפשר להכניס יד א' להוצאת הספר, ומספיק לשייר טפח אחד ריק במזרח הארון [חלל מס. 2] שם הלוח צמוד לספר התורה, ולבטל את הטפח הריק האחר [חלל מס. 1], שהרי בחלל מס. 3 ו-2 סגי להוצאת הספר! ונמצא טפח מיותר לכל אורכו של ארון! ומדהוצרכו שני טפחים יתירים לרבי מאיר – שמע מינה: הלוח הימני צמוד לספר התורה לכל אורכו. וששה טפחים בקו ישר של הלוח הימני "נושקים" לששה טפחים בקו ישר של גליל ספר התורה שלצדו, כי הלוחות "מרובעות" היו [ונתבטל חלל מס. 3 – זכך מס. 4⁵] ולכן לו היו מצמידים את קירות האורך אל רוחב הלוחות וספר התורה – לא יכלו להוציא הספר... ולכן נדרשו שני טפחים ריקים אחד מעל לספר (במערב) ואחד מתחת לספר (במזרח) ומאחר ובנקודה הדרומית היו שני טפחים אלו דרושים – הרי הם נמשכים לכלל אורכו בקו-ישר כנ"ל בדעת המקשים או בדעת הירושלמי⁴ שגם הלוחות היו צריכים טפחיים "לשילוט" להוציאם ולהכניסם בעת הצורך].

1. שהלכה כמותו, ראה רמב"ם פ"ה מתמידין, ה"ט. 3. רבינו גרשום, שם.
2. ראה תוס' שם ד"ה שלא יהא. 4. ירושלמי תענית פ"ד ה"ה.

(ב) ויש טוענים: על כרחך היו הלוחות "בלתי-מרובעות" דווקא. שהרי הם "מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות",⁵ וא"כ הם מ"מעשה בראשית", ואיתא בירושלמי:⁶ "אין מרובע מששת ימי בראשית". ותשובתם בצידם: (1) אם כן תיקשי גם "הכתב והמכתב", שנבראו עם הלוחות, ו"מ"ם וסמ"ך בנס היו עומדות" והכוונה למ"ם סופית שהיא "מרובעת" – וכיצד נוצרה בששת ימי בראשית?... (2) אלא, שנשתמטה מהם מסקנת הירושלמי, שהכלל האמור: אין מרובע מששת ימי בראשית" אינו אלא ב"בריות" (בעלי חיים). (וכל הפלוגתא בירושלמי שם היא אם אוכלין בכלל בריות אם לאו אך בשום פנים ואופן אין מרחיבין הכלל של אין מרובע מעבר לבריות ואוכלין).

(ג) ויש ממליצים זכות על אלו שמשנים צורת הלוחות. (ואין מציינים אותם בתבנית המקורית שהיו מרובעות). על יסוד הגמרא:⁷ "לא יעשה אדם בית, תבנית היכל... תבנית שולחן... תבנית מנורה" וכו'. – ועל כן, יש אומרים שאסור לעשות גם "תבנית לוחות", ומצווה לשנות צורתם – ובזה מנמקים את מנהג קהילות ישראל לעשותן "עגולות" ולא כתבניתם המקורית! ותשובתם בצידם:

(1) הברייתא "לא יעשה אדם" מביאה חמש דוגמאות, אבל אין מזכירה איסור חיקוי הלוחות.⁸

(2) והטעם: (למה לא אסרה הברייתא עשיית "לוחות בתבנית לוחות") – מבואר בגמרא על אתר: "אמר אביי לא אסרה תורה אלא שמשין שאפשר לעשותן כמותן" – ומפרש רש"י: "כמותן ממש", ופשיטא שאין אדם יכול לעשות "לוחות ממש", שהיו בריאה אלוקית,⁹ (וגם לוחות שניות היו ממחצב סנפירנון שהראהו הקב"ה למשה,¹⁰ ולא מצוי לעשות ממנו פיסולי אמנות) ואם אינו עושה אלא "ציור דוגמתן – מותר".¹¹ ועל כן בלוחות מצויירות, מודפסות או רקומות (ד"ממדי) ודאי אין שום איסור לעשות בתבניתן המרובעות. ואפילו בפיסול לוחות-שיש (תלת ממדי) אין שום איסור כלל: (1) שהרי שינה תומר הלוחות מסנפירנון לשיש או עץ, ובכי האי גוונא שרי אפילו במנורה (אם עשאה מעץ).¹² ע"כ תוכן דברי הרב סופר.

(ה) סיבות אפשריות לעיגול הלוחות

מלבד מה שנאמר לעיל בפירכות האפשריות המצדיקות לכאורה את עיגול הלוחות, ופרט להשערה, כי העיגול מקורו בטעות – בחיקוי אמנים נוצריים,¹³ הנה בנינצי הננב הנ"ל כתב הרב כץ כי מצא בבי"כ של יוצאי טוניס בב"ש שעל חצאי העיגול של השתי

5. אבות פ"ה, משנה ו'.
6. מעשרות ספ"ה, נדרים פ"ג, ה"ב.
7. ע"ז מג.
8. אמנם אחד מרבני ירושלים שהגן על עיגול הלוחות העיר למנחת חינוך מצוה רנ"ד שכתב שלא דוקא החמשה הנזכרים. ואף שהמנ"ח ס"ל דדוקא דברים אשר הקפידה התורה על מדתם אסור לעשות כמותם, מ"מ הרי גם ללוחות היתה מידה כדאיתא בב"ב י"ד ע"א אף דלא נכתבה בתורה מידתם. והקשה על המנ"ח ממכילתא סוף פרשת יתרו דאיתא שם שגם צורת הכרובים
9. "והלוחות מעשה אלקים המה", שמות לב, טז.
10. מד"ר, רש"י ד"ה פסל לך, שמות לד, א.
11. רש"י ע"ז שם, ד"ה שאפשר לעשות כמותן.
12. רמב"ם פ"ז מבית הבחירה ה"י, יו"ד קמא, ח.
13. מאמר מחקרי מקיף המוכיח את מקורן הנוצרי של עיגולי הלוחות מופיע בחוברת תרביץ כרך כ"ח ע' 370.

לוחות הברית מתנשא באמצע עוד חצי עיגול ומה הבין שהיו זמנים שעל שתי הלוחות שמו שלושה כתרים כנגד כתר מלוכה כתר כהונה וכתר תורה, ולפי"ז החצאי העיגול הם עטרות ולא חלק בלתי נפרד מהלוחות, והעיר לנו בע"פ שבספר מדרש לקח טוב בפ' יתרו יש תמונה של לוחה"ב עם כתרים, ומה אולי אפשר להסיק כיצד נשתלשלו לוחות מעוגלים - את הכתרים שילכו ברבות הימים בלוחות גופן וכך הפך חלקם העליון עגול. ולי נר' דאולי מקורו ממה שנא' אצל אליעזר "ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו ושני צמידים על ידיה עשרה זהב משקלם" (בראשית כ"ד) ופירש"י שני צמידים - רמז לשני לוחות מצומדות. ובד"כ צמידים עשויים עגולים כצורת היד שהיא גלילית, ועי"ש בספורנו שפירש את דגש הכתוב "על ידיה" - ראויים למידת ידיה, ואולי הכוונה שיהיו אף ראויים לצורת היד.

יש שרצה לומר כי לוחות מרובעות ששני חלקיהם שווים וצמודים זה לזה בגוש אחד, מייצגות יחס אחיד לשני סוגי המצוות המופיעות בשני החלקים - מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו. כשלכל אחד מהם אין קיום בלי הסוג השני. ואילו לוחות עגולות הנראות כשתיים - נפרדות, מייצגות את ההשקפה הגויית המפרידה בין מצוות בין אדם למקום למצוות שבין אדם לחברו כשלכל אחד מסוגים אלו קיום עצמאי (לדעתם). הנה חרף ההוכחות הנמרצות לריבוע הלוחות שמביאות להרהורים מנין נשאבה הצורה המעוגלת, שמא ממקורות גויים או שמא סיבה יהודית עומדת מאחורי עיגול המרובע, עדיין הדבר נשאר בצע"ג שאם אמנם לוחות הברית צורה מרובעת להן האיך יתכן שכלל ישראל, במזרח ובמערב, אימץ לעצמו צורה מעוגלת באין פוצה פה ומצפצף במשך דורות ארוכים?

תרשים ארון הברית

